

УДК 378.4 (430-25) «18/19»

ПРОЕКТИ СТВОРЕННЯ БЕРЛІНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ХІХ СТОЛІТТІ

Прибора Р.І., здобувач
кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

Стаття присвячена проектам нового університету, розробленим провідними німецькими філософами на початку ХІХ ст., що стали основою створення вищого навчального закладу в Берліні в 1809 р. На основі аналізу першоджерел та історико-педагогічних матеріалів встановлюється хронологічна послідовність виникнення проектів, їхній взаємозв'язок, висвітлюються основні положення, виявлені маловідомі факти з історії створення Берлінського університету. Визначено, що проект Берлінського університету був сформований В. Гумбольдтом з конкуруючих проектів його співвітчизників. Ідеологічним підґрунтям зазначених проектів виступала філософія трансценденталізму І. Канта і його концепція університету, викладена у трактаті «Суперечка факультетів».

Ключові слова: університетська освіта, проект університету, І. Кант, К. Бейме, Й. Енгель, Й. Фіхте, Ф. Шлейєрмахер В. Гумбольдт, німецька модель університету.

Статья посвящена проектам нового университета, разработанным ведущими немецкими философами в начале ХІХ в., которые стали основой создания высшего учебного заведения в Берлине в 1809 г. На основе анализа первоисточников и историко-педагогических материалов устанавливается хронологическая последовательность возникновения проектов, их взаимосвязь, освещаются основные положения, выявленные малоизвестные факты из истории создания Берлинского университета. Определено, что проект Берлинского университета был сформирован В. Гумбольдтом из конкурирующих проектов его соотечественников. В качестве идеологической основы проектов выступала философия трансцендентализма И. Канта и его концепция университета, изложенный в трактате «Спор факультетов».

Ключевые слова: университетское образование, проект университета, И. Кант, К. Бейме, Й. Энгель, Й. Фихте, Ф. Шлейермахер В. Гумбольдт, немецкая модель университета.

Prybora R.I. PROJECTS OF THE UNIVERSITY OF BERLIN IN THE XIX CENTURY

The article is devoted to the projects of new universities, suggested by the outstanding German philosophers I. Kant, J. Engel, F. Schleiermacher, J. Fichte and W. Humboldt in the beginning of the XIX century which laid the foundation of a higher educational establishment in Berlin in 1809. On the basis of original sources and historic-pedagogical works analysis it has been determined the chronological order of these projects, followed their interrelation and highlighted their basic features (aim, goals, structure and faculties' relations). There were revealed some unknown facts about the establishment of the University of Berlin. We found out that I. Kant considered the university to be autonomous, researching by character, which implied development of reason rather than teaching sciences, and it must meet the necessities of the state. He also set the framework of interfaculty relations. It is proved that the earliest known plan of the University of Berlin was worked out by K. Beyme and J. Engel in 1799–1800. According to it the university was to be established on the basis of the existing faculties and to use transformed academic forms. J. Fichte set moral virtue as the main principle of the new university whose task was to bring up youth through science and for science. In his project F. Schleiermacher distinguished the main task of university to develop students' philosophical attitude to science therefore the philosophy faculty played the primary role in the university. The final project of the University of Berlin was composed by W. Humboldt of the best point of his counterparts' opposing projects on the basis of transcendental philosophy of I. Kant's.

Key words: university education, university project, I. Kant, K. Beyme, J. Engel, J. Fichte, F. Schleiermacher, W. Humboldt, German university model.

Постановка проблеми. Наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. в наукових колах почала обґрунтовано критикуватися університетська освіта із радикальним закликом до створення нового університету в дусі німецького ідеалізму. Університет у Берліні (1810 р.) був заснований на основі німецької філософії – трансценденталізму І. Канта, яка у роботах Й. Фіхте, Ф. Шеллінга та пізніше Г. Гегеля трансформувалася в ідеалізм. Відношення філософії ідеалізму і

науки, як в загальному сенсі Wissenschaft – наука, знання, пізнання (залежно від контексту), так і у більш вузькому – природничі науки, можна чітко простежити з дискусією про природу і взаємозв'язок дисциплін, що передували утворенню нового університету. Ці дискусії розпочалися з природи культури (освіта, Bildung) й ідеї університету і розширилася до практичного втілення.

Ступінь розробленості проблеми. Моделі університету досліджувалися вітчизня-

ними науковцями: А. Алексюк, О. Колесніковою, В. Кременем, О. Третяк, П. Блумом, Р. Ганье, Б. Скіннером та іншими. Погляди окремих німецьких філософів XIX ст. на природу університетської освіти висвітлювалися в роботах Р. Кроутера, М. Мінакова, М. Фурмана. Місце і значення окремих факультетів в проектах Берлінського університету XIX ст. вивчалось М. Дьомінім, Г. Шнедельбахом та іншими. Проте цілісного аналізу проектів, що стали основою створення Берлінського університету в 1810 р., зроблено не було.

Мета статті – проведення всебічного аналізу основних проектів університету, запропонованих провідними німецькими філософами і вченими XIX ст., які вплинули на формування нової моделі університету В. Гумбольдта.

Виклад основного матеріалу. Основою німецької моделі університету стали п'ять документів, написаних інтелектуалами, близькими до ідей нової філософії: «Лекції про методи академічного навчання» (1802 р.) Ф. Шеллінга, «План вищого навчального інституту в Берліні» (1807 р.) та «Ідеї про внутрішню організацію університету» (1807 р.) Й. Фіхте, «Думки про університет в німецькому дусі» (1808 р.) Ф. Шлейермахера, серія лекцій «Про ідею університету» (1808–1809 рр.) Г. Стеффенса та «Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових закладів у Берліні» (1809 р.) В. Гумбольдта.

Оскільки В. Гумбольдт не скористався ідеями Г. Стеффенса під час розробки свого проекту університету, а ідеї Ф. Шеллінга поширилися в Берліні лише після його приходу в університет у 1843 р., ми не будемо їх детально розглядати.

Звісно, зазначені роботи вважаються базовими в реформі освіти В. Гумбольдта, проте наприкінці XVIII – першій третині XIX ст. існувала низка інших робіт, вплив яких на формування нової моделі університету в Берліні слід відзначити. Серед найбільш значних варто згадати концепцію університету І. Канта, викладену ним у «Суперечці факультетів» (1798 р.), та проект всезагального навчального закладу в Берліні К. Бейме і Й. Енгеля (1799–1800 рр.).

Концепція нового університету І. Канта

Філософія моралі та політична філософія І. Канта в питанні поваги до особистості та свободи совісті й інтелектуального розвитку стала ідеологічним та філософським підґрунтям практично всіх проектів Берлінського університету, включаючи Й. Фіхте, Ф. Шлейермахера та В. Гумбольдта.

У трактаті «Суперечка факультетів» І. Кант розробляв ідею університету, зна-

чення термінів університет і відповідальність та взаємозв'язки між ними.

На думку філософа, університет повинен бути автономним, оскільки «судити про вчених як таких можуть тільки учені» [2, с. 58] і лише розум вільний від громадського і політичного впливу може створити із закладу єдине ціле. Університет повинен мати право приймати через свої факультети учнів з народних шкіл і присвоювати після попереднього екзамену вільним учителям, що не входять до складу університету і називаються докторами, загальноприйняті звання (ступені), тобто офіційно вибирати їх. Крім цих професійних учених, можуть бути не професійні, які не входять до складу університету. Вони, працюючи лише над окремими галузями наук, складають вільні корпорації – академії чи учені товариства, в яких працюють без публічних статутів та правил і популяризують науку, як любителі [2, с. 58-59].

Структура університету повинна відображати запити просвітленої розумом влади. Відповідно до розуму, причини, які влада могла використовувати для своїх цілей, були наступними: спочатку вічне благополуччя кожного, потім громадянське благополуччя кожного як члена суспільства і фізичне благополуччя [2, с. 62]. Ці цілі досягалися через відповідні вищі факультети – богословський, юридичний і медичний. І. Кант уважав, що уряд має залишити за собою право контролювати зміст навчальних програм вищих факультетів [2, с. 60]. Усі три вищі факультети повинні були підкріплювати ввірені їм урядом науки друкованим словом, оскільки без нього не може бути ніякої постійної, доступної кожному норми, з якою можна було б узгоджувати свої дії. Це так званий принцип гласності І. Канта. Три вищі факультети виконували функції соціальної інтеграції, оскільки виховували громадян на основі традицій і авторитету.

Окрім трьох вищих факультетів, існував факультет нижчий – філософський, який був цензором інших факультетів. І. Кант уважав, що призначення цього факультету – розвивати розум, а не навчати наукам, визначеним владою. В освітньому середовищі університету обов'язково повинен був існувати ще один факультет – незалежний від влади стосовно наук. Такий факультет повинен мати свободу не віддавати, а обговорювати всі розпорядження, що стосуються інтересів науки, тобто істини, коли розум повинен мати право говорити публічно, оскільки без такої свободи істина, на шкоду самій владі, ніколи не стане відомою [2, с. 60-61].

У «Суперечці факультетів» учений висвітлював концепцію сучасного дослідницького університету, визначаючи в межах цієї концепції місце для тих, хто займається «роботою розуму», розвиває юридичну базу для вирішення внутрішніх університетських конфліктів і конфліктів між університетом і державою, в яких держава виступає одночасно як покровитель професорського складу і їхній цензор.

Трактат стосувався лише теоретичних питань, а не посадових статутів, оскільки не можна завдавати шкоди престижу влади. Він містив такі важливі питання, як план університетських дисциплін, їхній розподіл за факультетами і взаємозв'язок між дисциплінами, окреслював умови, на підставі яких університет повинен був взаємодіяти з державними інститутами.

Своєю концепцією вищої школи І. Кант намагався наблизити університет до сучасних вимог суспільства, закласти міцний фундамент і надати поштовх для подальшого розвитку університету [10, с. 28].

Ця концепція була сприйнята філософами-послідовниками Ф. Шеллінгом, Й. Фіхте, Ф. Шлейермахером, А. Шопенгауером і стала основою проекту Берлінського університету В. Гумбольдта [11].

Однак трактат «Суперечка факультетів» як концепція університету був або «повністю проігнорований дослідниками Канта» [11], або віднесений до незначних, оскільки вчені вважали, що він не містив важливих нових ідей» [10, с. 28].

Проект університету К. Бейме – Й. Енгеля

Найдавнішим проектом з низки документів про створення нового університету в Берліні вважається проект вищого навчального закладу, створений в 1799–1800 рр. професором філософії Берлінської академії наук Й. Енгелем на замовлення і за задумом радника і повіреного короля Фрідріха Вільгельма III, а пізніше грос канцлера юстиції К. Бейме.

У книзі «Заснування університету короля Фрідріха Вільгельма в Берліні» (1860) ректор Берлінського університету Р. Кепке зазначає, що К. Бейме був лише ідейним натхненником заснування нового університету, а план розроблявся Й. Енгелем. К. Бейме довго обговорював з ним свої ідеї і врешті дав йому завдання скласти проект цього закладу. Про це свідчить і переписка між ними. 13 березня 1802 р. напередодні своєї смерті Й. Енгель пише К. Бейме: «Із тим, що я врешті виклав на папері, я щонайменше задоволений, однак, щоб мене надалі не запідозрили у недбальстві і зважаючи на те, що я його (план – примітка Р.П.) ніяк покращити не зміг би, наважую-

ся я, Ваша Високовельможносте, його Вам вручити» [8, с. 22].

Однак письмові джерела, які б вказували на те, що план, запропонований К. Бейме, був прийнятий старшим радником з питань релігії Й. Нолте до розгляду, вважаються втраченими.

Основні ідеї проекту К. Бейме – Й. Енгеля полягали у наступному:

1) академія і навчальний заклад підпорядковуються одному наглядачеві, який буде відповідати за навчальний план, внутрішній і зовнішній порядок, повноту лекційних курсів;

2) усі правові питання вирішуються в королівських судах;

3) заклад створюється на основі існуючих факультетів, окрім факультету теології, завдання якого потрібно було переглянути [8, с. 22];

4) трансформація старих академічних форм навчання. К. Бейме і Й. Енгель першими пропонували застосувати інтерактивне навчання у вищій освіті. Критикуючи методи навчання у старих університетах, Й. Енгель на основі власного досвіду відзначив, що матеріал, надрукований у книжках, є мертвим матеріалом, тому навчання не може проводитися тільки у лекційних і читальних залах, воно потребує, по-перше, залучення наочних методів, по-друге, взаємодії між всіма учасниками педагогічного процесу (викладачем і студентами та студентами між собою, ця взаємодія повинна відбуватися не тільки в межах навчального закладу, але й інших освітніх наукових та культурних установах) [9, с. 66];

5) відміна екзаменів. На думку К. Бейме, навчання мало орієнтуватися на компетентнісний підхід, а екзамени дають змогу перевірити тільки засвоєні знання та ускладнюють прогрес студентів [9, с. 66].

Проте проект Бейме – Енгеля не був реалізований з низки причин. 19 вересня 1807 р. професор філософії і педагогіки в Галле, член Академії наук Ф. Вольф у листі до К. Бейме зазначав, що не може впровадити даний проект через його суперечливість. Проти реалізації цього проекту був також Ф. Шлейермахер, який уважав, що план недостатньо науково обґрунтований і є тільки засобом однобічної популяризації проблеми [8, с. 23].

Проект університету Й. Фіхте

Й. Фіхте, як і І. Кант, в основу свого проекту поклав принцип морального блага, як підґрунтя для державного будівництва університетської освіти, а відповідно до цього визначив місце вченого в системі універсальної наукової освіти. На думку Й. Фіхте, необхідно, щоб учений розумів умови су-

часної епохи і готував майбутню. Університет як обов'язковий елемент загальної організації національного виховання, повинен давати саме ту освіту, яку потребує держава. Університет – насамперед виховний, а не навчальний заклад.

Основою функцією університету, на погляд Й. Фіхте, була прагматична функція освіти майбутніх посадовців, що наближала його модель до моделі імператорського університету Наполеона. Університет невіддільний від держави. Держава забезпечувала матеріальну свободу університету і контролювала виховання студентів. Окрім того, університет – етнічно укорінений саме в прусській державі: прусський університет існував саме для батьківщини. Університет необхідно було створити за принципом ордену монахів, що наближало його до сучасних Фіхтеанських університетів Англії.

Відповідно до цього вищою метою університету було виховання через науку для науки. Думки і вся діяльність студентів і викладачів повинні були бути просякнуті наукою так, щоб думка набувала винятково наукової форми [6, с. 14].

Єдність науки підтримувалася єдністю студентського співтовариства. Й. Фіхте визначив три обов'язкові умови для досягнення цієї мети:

- студенти мали отримати належну освіту на шкільному рівні;
- вони зобов'язані були повністю присвятити себе навчанню;
- студенти повинні бути позбавленими будь-яких турбот про умови проживання. Це дозволяло їм звикнути до думки, що матеріальні потреби не є основним мотивом праці, мотивом може бути тільки любов до предмету [6, с. 15-17].

На основі здібностей студенти поділялися на три категорії: повноцінні (*Regulares*), здібні (*Irregulares/Zugewandte*) і новачки (*Novizen*) [6, с. 47]. На першому році навчання поділу не існує. *Regulares* – здібніші студенти, які користуються всіма привілеями приналежності до студентського стану. *Novizen* – офіційні кандидати в *Regulares*, а *Irregulares* готуються стати *Regulares*.

Співтовариство викладачів поділялося на наступні групи:

1. Енциклопедисти – дійсні викладачі університету, які читали загальні вступні лекції і викладали систему науки.
2. Екстраординарні професори – читали спеціальні лекції, а потім ставали або асистентами енциклопедистів або енциклопедистами.
3. Майбутні викладачі вибиралися з метрів – студентів *Regulares*, які закінчили курс [6, с. 58].

Претендентів на посаду екзаменували філософи та спеціалісти інших наук. З метою об'єктивності рішення про призначення на посаду приймала рада дійсних професорів і старійшин (колишніх викладачів) [6, с. 57]. Й. Фіхте наголошував на необхідності особливого натхнення під час викладання, тому було дуже важливо, щоб професорами ставали молоді люди [6, с. 58]. Так, кожен учений проходив три епохи в житті: час навчання, час викладання і час застосування мистецтва використання розуму (державна служба чи наукова робота в Академії наук) [6, с. 60-61].

У проекті університету Й. Фіхте детально розглядав особливості академічного життя студентів та викладачів, проте питання академічної свободи ним не висвітлювалися.

Хоча проект Й. Фіхте врешті був відкинтий В. Гумбольдтом, його ідеї мали надзвичайно великий вплив на сучасників, включаючи В. Гумбольдта.

Проект університету Ф. Шлейермахера

Стало загальновизнаним вважати, що публічне приєднання Ф. Шлейермахера до диспуту про новий університет у Берліні мало на меті «опонувати поглядам Й. Фіхте» [5, с. 146]. Його трактат «Випадкові думки про університет в німецькому дусі» (1808 р.) був виданий через рік після проекту університету Й. Фіхте. Однак немає прямих доказів того, що Ф. Шлейермахер, чий план мав визначальний вплив на остаточний проект університету, затверджений В. Гумбольдтом у 1809 р., був у тій чи іншій мірі знайомий з рукописом Й. Фіхте до того, як той був опублікований у 1817 р.

Ф. Шлейермахер виділяв три типи науково-освітніх закладів: гімназії, академії та університети. На думку філософа, гімназія – це місце, де працюють майстри й учні, університет – майстри з умілими працівниками, а академія – майстри між собою [12, с. 48].

Завдання університету вбачалося у реалізації взаємозв'язку між науками через аналіз їхньої сутності за допомогою розуму. Ф. Шлейермахер відстоював тісний зв'язок між апріорним міркуванням і емпіризмом, уся природна організація науки ділиться на «суто трансцендентальну філософію і цілісну природно-наукову й історичну сторону» [14, с. 54].

Університету належала почесна роль виховання філософського ставлення до науки, що полягала у прагненні бачити єдині взаємопов'язані принципи, що є основою будь-якої наукової діяльності. Університет був місцем, де навчають методиці навчання. Філософ уважав, що час, проведений в університеті, – це «один

момент, один акт», який пробуджує ідеї пізнання [4, с. 232-233].

Виходячи з вищезазначеної мети університетської освіти, Ф. Шлейермахер надавав особливого місця філософському факультету в структурі університету: «... академії не личить самій покладати нові шляхи у власне філософській сфері. <...> ... в університеті вивчення філософії є підґрунтям всієї його діяльності» [4, с. 234].

Ф. Шлейермахер зазначав, що завдання університету – не передавати існуючі безпосередні знання і навички, а «пробудити ідею науки в молодих людях, уже озброєних певними знаннями, допомогти їй оволодіти ними ... так, щоб вони розглядали все і вся з наукового погляду, виробляли в собі здібність досліджувати, відкривати і викладати» [13, с. 126].

На відміну від більшості авторів, Ф. Шлейермахер відкидав будь-які різкі вимоги щодо обмеження кількості студентів університетів чи будь-якого регулювання студентського життя. Він вважав за потрібне дати можливість інтелектуальним якимось розвиватися на університетському рівні, поки здібні і менш здібні будуть швидко розмежованими самим життям після освіти [13, с. 132].

Проект університету Гумбольдта

В. Гумбольдт у проекті Берлінського університету («Пропозиції до створення Берлінського університету» (1809 р.), «Про внутрішню і зовнішню організацію вищих наукових закладів в Берліні (1810 р.)») намагався створити збалансовану систему, яка поєднувала у собі об'єктивну науку з суб'єктивною освітою, а ззовні – повну шкільну освіту з першими кроками самостійного навчання, чи прискорювала перехід від одного до другого [1, с. 407].

Під вищими навчальними закладами науковець розумів комплекс взаємодоповнюючих і контролюючих одна одну структур. Він вважав, що держава не повинна впливати на об'єднання закладів. Об'єднання академій та університетів повинно відбуватися не на основі їхніх відмінностей у сфері діяльності, а на «характерному устрої та стосунках із державою» [1, с. 410], тому викладачів університету повинна призначати тільки держава.

Засновник закладу бачив університетську освіту як орієнтовану на студента пошукову діяльність: «Викладач університету – більше не вчитель, а студент – не просто учень. Натомість студент самостійно проводить дослідження, а професор наглядає за ним і підтримує його в цій роботі. Університетське навчання не тільки уможливорює розуміння єдності науки, а і її сприяння» [7, с. 21].

Сенс університетської освіти він убачав у моральному формуванні особистості. Однак змінився засіб досягнення цієї мети – замість суто наука культура загалом.

У статуті Берлінського університету були зафіксовані основні принципи: принцип єдності дослідження і викладання (*Einheit von Forschung und Lehre*), принцип академічної свободи (свободи викладати *Lehrfreiheit*) і принцип свободи вивчати (*Lernfreiheit*) і принцип верховенства факультету філософії [12, с. 19, 58].

У Берлінському університеті факультет філософії посідав провідну позицію. І хоча В. Гумбольдт ніде не визначав його провідної ролі, однак наголошував, що університет є місцем для заняття наукою, яка вимагає «потрійної дії духу», який найкраще виявляється у філософії та мистецтві. Це положення не тільки закріпило необхідність для студентів усіх факультетів складати екзамен з філософії, а й визначило обсяг самого факультету, що включав гуманітарні і природничі науки.

В. Гумбольдт запропонував принципово нову організацію викладання, за якої всі природничі кафедри були зібрані на філософському факультеті, а не розділені між ним та медичним, як раніше. На цьому ж факультеті знаходилися також усі історико-філологічні та політико-економічні кафедри. Це цілком відповідало принципу єдності науки, хоча і не було власне берлінським винаходом.

Подібні зміни відбувалися і на медичному, юридичному та богословському факультетах, які перейшли з практично орієнтованого викладання до науково обґрунтованого.

Як талановитий державний діяч, В. Гумбольдт зосередив увагу на описові системи стримувань і противаги різних університетських груп і розробив механізми взаємодіючої контролю [1, с. 408-409].

На відміну від більшості німецьких науковців і філософів, В. Гумбольдт не залишив розгорнутого тексту про університетську реформу. Лише в 1896 р. була опублікована його незавершена доповідна записка.

Висновки. На основі вищезазначеного можна стверджувати, що остаточний проект Берлінського університету, який згодом був реалізований при реорганізації університету в Бреслау (1811 р.) та утворенні університету в Бонні (1818 р.), був сформований В. Гумбольдтом з конкуруючих проєктів його співвітчизників. Цей проєкт покладено в основу німецької моделі університету, яка пізніше була запозичена іншими державами. Незважаючи на посилення інтересу су-

часних учених до проблеми виникнення і розвитку німецької моделі університету XIX ст., потребують подальших досліджень питання історії створення, організації і змісту навчально-виховного процесу, наукової діяльності у Берлінському університеті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гумбольдт В. Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових закладів у Берліні / В. Гумбольдт // Історія вищої школи Європи (V ст. – XX ст.): [монографія] / О. С. Радул. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2011. – С. 407-412.
2. Кант И. Спор факультетов / И. Кант // Собрание сочинений: в 8 т. / под общ. ред. проф. А. В. Гулыги. – М.: ЧОРО, 1994. – Т. 7. – С. 57-136.
3. Мінаков М. А. Філософський факультет і місія університету: післяісторія кантового пророцтва / М. А. Мінаков. // Філософська думка. – 2004. – № 5 – С. 107-113.
4. Шлейермахер Ф. Об отношении научного объединения к государству. О школах, университетах и академиях / Ф. Шлейермахер // Эпистемология и философия науки. – 2008. – Т. 16. – № 2. – С. 221-238.
5. Crouter R. Friedrich Schleiermacher: Between Enlightenment and Romanticism / R. Crouter. – New York: Cambridge University Press, 2005. – 286 p.
6. Fichte J.G. Deducirter Plan einer zu Berlin zu errichtenden höhern Lehranstalt (1807) / J.G. Fichte // Fichte, Schleiermacher, Steffens über das Wesen der Universität / [ed. E. Spranger]. – Leipzig: Dürr'schen Buchhandlung, 1910. – S. 1-105.
7. Jones G.A. Creating Knowledge, Strengthen Nations / G.A. Jones, P. L. McCarney, M.L. Skolnik. – Toronto: University of Toronto Press, 2005. – 318 p.
8. Köpke R. Die Gründung der Königlichen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin – nebst Anhängen über die Geschichte der Institute und den Personalbestand / R. Köpke. – Berlin: Buchdrucken von Gustav Schade, 1860. – VI, 299 s.
9. Lenz M. Geschichte der Königlichen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin / M. Lenz. – Halle: Buchhandlung des Waisenhauses, 1910. – Bd. 1.: Gründung und Ausbau. – 644 s.
10. McCance D. Medusa's Ear: University Foundings from Kant to Chora L / D. McCance. – Albany: State University of New York Press, 2004. – 180 p.
11. Rand R. Logomachia: The Conflict of the Faculties / R. Rand. – Lincoln, London: University of Nebraska Press, 1992. – 218 p.
12. Rüegg W. A History of the University in Europe. Volume 3: Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800–1945) / W. Rüegg. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 776 p.
13. Schleiermacher F. Gelegentliche Gedanken über Universitäten in deutschen Sinn. Nebst einem Anhang über eine neu zu errichtende / F. Schleiermacher // Fichte, Schleiermacher, Steffens über das Wesen der Universität / [ed. E. Spranger]. – Leipzig: Dürr'schen Buchhandlung, 1910. – S. 105-205.
14. Schleiermacher F. Kritische Gesamtausgabe. Abteilung I: Schriften und Entwürfe. Band 6: Universitätsschriften. Herakleitos. Kurze Darstellung des theologischen Studiums / F. Schleiermacher // [ed. D. Schmid]. – Berlin: de Gruyter, 1998. – LXXXIX. – 473 p.